

САМОВРЯДУВАННЯ В КИЄВІ ЗА МАГДЕБУРЗЬКИМ ПРАВОМ

У 1998 р. виповнилося 500-ліття від часу пожалування Києву самоврядування за магдебурзьким правом. Сьогодні цій значній даті ми приділяємо таку значну увагу тому, що нині Україна поступово входить в європейську сім'ю і деякі європейські цінності стають складовою наших цінностей. Принципи ж народовладдя з широким самоврядуванням народу посідають серед них чільне місце. Як наслідок — вони закріплені в Конституції України і становлять невід'ємну частину нашого життя. У цьому контексті вивчення й осмислення досвіду органів місцевого самоврядування за магдебурзьким правом в українських містах набуває не тільки наукового, а й громадського та політичного значення. Здобутки й помилки в діяльності магістрів повинні бути нами ретроспективно переосмислені.

Що ми знаємо про магдебурзьке право? УРЕ визначає його як "феодалне міське право, за яким міста звільнялися від управління й суду феодала" [3, т. 6, с. 290]. Розширене визначення поняття магдебурзького права полягає в тому, що воно встановлювало порядок виборів і функцій органів міського самоврядування, суду, купецьких об'єднань, цехів, регулювало питання опіки, спадкування, визначало покарання за різні види злочинів [5, с. 231].

Виникло магдебурзьке право на саксонських землях у XII ст. після завойовницьких походів германських імператорів на Північну Італію та ознайомлення з міським правом тамтешніх міст. Укорінення цього права в німецьких містах пов'язано з інтенсивним розвитком ремесел і торгівлі та їх прагненням до внутрішнього самоврядування й незалежності від влади феодалів, на землях яких лежали ці міста. З-поміж інших міст виділявся Магдебург, чие право поступово поширилося й на інші міста, де населення керувалося особливими законами і складало окремий стан.

Магдебурзьке право прийшло на Наддніпрянську Україну з часів Литовської держави і надавалося Уставними грамотами великих князів. Не викликає заперечень те, що вперше це право у 1339 р. отримало місто Санок Галицько-Волинського князівства. Потім цієї честі удостоївся Львів (1356 р.). А от питання щодо конкретної дати пожалування самоврядування Києву надзвичайно складне і до останнього часу остаточно з'ясовано не було, хоча йому й приділяли такі загальновідомі українські вчені й політичні діячі, як В. Антонович, М. Грушевський, В. Щербина, П. Клепатський, член Централь-

ної ради і голова Ради міністрів УНР В. Прокопович та ін. Але ні в оригіналах, ні в копіях не збереглася грамота, в якій воно було оформлено. Усе ж таки дослідники старожитностей, спираючись на додаткові джерела з магдебурзького права, дійшли висновку, що самоврядування вперше було надано Києву великим князем литовським Вітовтом. Враховуючи, що він пішов із життя у 1430 р., датою введення нової юридичної системи в Києві вважають початок XV ст. Тоді ж було збудовано першу ратушу — приміщення для новозаснованого магістрату. І потім, свідомий того факту, що великий литовський князь Казимир своєю грамотою 1447 р. гарантував киянам збереження права встановлювати розміри міського податку, звільняти міщан від путної, підводної повинності та участі в татарських облагах, надав право на безмитну торгівлю в межах міста, право користуватися міськими ґрунтами й освітленням житла вночі, великий князь литовський Олександр на прохання міщан Установною грамотою від 26 травня 1494 р. ще раз підтвердив за Києвом норми магдебурзького права, як за часів князювання Вітовта.

Фактичним першим документом, що дійшов до нас з литовських часів, був привілей великого князя литовського Олександра від 1494 р. Однак п'ять років тому доцент Московського державного університету Т. Круглова, провівши порівняльні текстологічні дослідження, переконливо довела неточність цієї дати. Це підтвердила пізніше й перевірка привілея, здійснена вітчизняними вченими Р. Делімарським, М. Яковенком та П. Сасом. Проведений цими вченими аналіз так званої Литовської метрики (давньої збірки документів, де зберігалися зазначені пожалування киянам) довів, що магдебурзьке право було даровано Києву дещо пізніше — 31 серпня 1498 р. [4, с. 15].

Не викликає заперечень дата останнього литовського привілея. До того ж, що у 1800 р. відомий український археограф та історик М. Берлінський у роботі "Історія міста Києва" опублікував повний оригінал грамоти великого князя литовського Сигізмунда від 1544 р., якою підтверджувалася дія магдебурзького права для міста Києва. Взагалі за литовський період надання Києву самоврядування за магдебурзьким правом підтверджувалося щонайменше 10 разів.

Зрозуміло, що на Україні це право діяло на український лад, тобто значно відрізнялося за своїм змістом і формою від магдебурзького, яке застосовувалося в Західній Європі. Скажімо, в невеликих містах, що називалися ратушними, козацька старшина відала справами козаків, а магістрат — справами міщан.

Управління Києвом здійснював магістрат, що складався з вйта, бурмістрів і двох колегій із 6-ти радників (райців, ратманів) та

з 6-ти засідателів (лавників). До компетенції магістрату входили справи міської адміністрації, господарства, фінансів, суду, виконання покарань, поліції.

Головою міського уряду був війт, який управляв міською адміністрацією і судами за допомогою колегії лавників. Війт, голова суду лавників, розглядав кримінальні, а з середини XVI ст. — цивільні справи, мав необмежену судову владу в місті. Вироки суду вважалися остаточними, їх переглядати мав право тільки король. Для здійснення правосуддя лавники мали шибеницю, ката і каральний меч. Таким чином, війт виконував обов'язки голови виконавчої та судової влади. Вибирали війта міщани на конкурсній основі з наступним затвердженням одного з чотирьох кандидатур польським королем, гетьманом, російським царем пожиттєво. На його користь планували третину всіх судових штрафів [1, с. 50-57].

Коли згідно з указом царського уряду з 1743 р. до 1785 р. вибори війта не проводилися, голова призначався з Москви. Після цього у зв'язку із впровадженням реформи міського управління посада війта була скасована взагалі. Поточними міськими справами займалась Рада в особі виборних урядників, до складу яких входили шафари, що управляли міським господарством, а також інстриган — збирач податків. Райці й лавники виконували свої обов'язки порічно, по чергово й були присутніми в магістраті при розгляді судових кримінальних, цивільних та інших справ.

З початку XV ст. загальні збори київських міщан, а з другої половини XVI ст. — колегія райців із свого складу обирали двох бурмістрів, які чергувалися у ведінні засідань міської Ради. Посада бургомістрів збереглася в Україні до XIX ст. Функціонування міського магістрату забезпечував штат його урядників — писар, інстигатори, квартирмістри, судові виконавці тощо.

З оголошення міщанам Києва 21 липня 1569 р. королівського універсалу, який вилучав городян з-під влади і юрисдикції судово-адміністративних органів Речі Посполитої і передав їх під юрисдикцію міста, почався польський період у житті міста. Останній польський привілей, наданий королем Яном II Казимиром у 1650 р., підтвердив право міщан створювати громади (братства) за професійною ознакою, які могли самостійно влаштовувати свої внутрішні справи, мати свою казну на гуртові справи, а також визначав джерела прибутку міського бюджету, обов'язок громадян виплачувати грошову подать — "серебщину", а також реставрувати місто й нести сторожову та військову службу. Після підписання Білоцерківського миру у 1651 р. Києву було надано останній королівський привілей, а разом з ним універсал Б. Хмельницького, яким гетьман відстоював

інтереси міщан “міста столечного” перед козаками та селянами. Всього до утворення української національної держави Гетьманщини Києву князівськими та королівськими привілеями 47 разів надавалося право самоврядування за магдебурзьким правом. Норми магдебурзького права юристи Гетьманщини використовували при всіх офіційних і приватних кодифікаціях права в XVIII ст.

Згідно з рішенням Переяславської Ради 8 січня 1654 р. Київ увійшов до складу Російського царства. Державна угода Гетьманщини та Росії “Березневі статті” підтвердила право киян на магдебурзьке право.

Але з цього часу поряд з магістратом у Києві почали функціонувати російське воєводство та козацьке сотенне управління. Воєводське управління складалося з двох воєвод і чиновників (стольників, думних дворян, дяків). Компетенція воєводства була дуже широкою, і належало воно до створеного в 1663 р. Малоросійського приказу. Першими воєводами, які очолювали російський гарнізон, що розташувався на території Києва, були князі Ф.С. Куракін та Ф.Ф. Волконський. До складу козачої сотенної канцелярії входили сотник, писар, хорунжий, отаман, які здійснювали військово-адміністративні функції [6, с. 11, 12].

Зі створенням у 1708 р. Київської губернії Київ став губернським містом. Воєвод змінили губернатори, а з 1711 р. — генерал-губернатори, які очолювали губернську канцелярію. Першим київським губернатором був генерал-майор Р.С. Фамендін. Управління містом залишалося за магістратом, але здійснювалося за участю гетьманської полкової і сотенної канцелярії, губернської канцелярії та Сенату Російської імперії. Після запровадження царським урядом в Україні низки документів (у 1783 р. — “Установи для управління губерніями Російської імперії” і в 1785 р. — “Грамоти на права та вигоди міст Російської імперії”) норми магдебурзького права в місті значно обмежились. І хоча в 1802 р. царський уряд підтвердив окремою грамотою право киян на самоврядування, розширення прав магістрату не відбулося. А в 1835 р. магдебурзьке право в Києві указом Миколи I було скасовано. Натомість було впроваджено російську модель самоврядування (дума й управа) — [2, с. 37 - 40].

Список літератури: 1. Делімарський Р. Чи обиратимуть кияни вііта // Віче. — 1997. - № 5. — С. 50-57. 2. Піч Р. Магдебурзьке право в Україні // Укр. світ. — 1996. - № 3. — С. 37-40. 3. Українська історична енциклопедія / За ред. Жукова М. — К.: Рад. енцикл., 1966 — Т. 1-17. 4. Унікальний пам’ятник // Юрид. вісн. України. — 1997. — 2-15 січ. — С. 16. 5. Юридичний словник-довідник / За ред. Сухарева А. — К.: Рад. енцикл., 1996. — 330 с. 6. Яковлів А. Пам’ятник Магдебурзького права в Києві // Київ. Старовина. — 1998. - № 5. — С. 11, 12.